Wie een bachelor aan een Nederlandse hogeschool afrondt, moet aantoonbaar beschikken over onderzoekend vermogen. De waarde van het afstudeerwerk voor de praktijk blijft vaak onderbelicht. Hoe kom je tot eindwerkstukken die zinvol zijn voor zowel de student als de beroepspraktijk?

Maak afstudeerwerk relevant voor opleiding én praktijk

Andere kijk op het beoordelen van afstudeerwerk

Pieter Schilder, Lisette Munneke & Daan Andriessen

Hogeschool Utrecht

Hogeronderwijs

'Wat gebeurt er eigenlijk met dat afstudeeronderzoek?' Deze nieuwskop op nos.nl uit 2016 slaat op een fenomeen dat regelmatig voorkomt bij afstudeertrajecten binnen bacheloropleidingen in het hoger beroepsonderwijs (hbo). Een student krijgt van de opleiding een hoog cijfer voor het afstudeerwerk, maar bij het betrokken bedrijf verdwijnt het advies in de la. Ook het omgekeerde komt voor: een bedrijf is tevreden met het werk van een student, maar het voldoet niet aan de gestelde opleidingseisen. Beide gevallen leiden voor de betrokken partijen tot ontevredenheid.

Precaire kwestie

Afstuderen in het hbo is sinds de Inholland-affaire een precaire kwestie (*de Volkskrant*, 2010), hoewel er nauwelijks aanwijzingen zijn voor een gebrek aan kwaliteit van hbo-diploma's (Onderwijsraad, 2010). Toch is er in de afgelopen tien jaar sprake geweest van een zogeheten *academic drift* en van het idee dat studenten aan het eind van de studie een onderzoeksverslag moeten schrijven, naar het voorbeeld van de onderzoeksscriptie bij universitaire opleidingen (Andriessen, 2016).
Uit onderzoek binnen opleidingen van de Hogeschool Utrecht (Munneke, Schilder & Andriessen, 2018) blijkt dat veel van de onderzochte bacheloropleidingen werken met de klassieke scriptie als eindwerkstuk, voornamelijk beoordeeld op basis van methodische grondigheid. De praktische relevantie van het geleverde werk is vaak ook een van de beoordelingscriteria, maar heeft een ondergeschikte rol als het gaat om de bepaling van het bachelorniveau.

De opleiding beoordeelt studenten in veel gevallen dus niet op de mate waarin de resultaten van hun afstudeeropdracht daadwerkelijk van invloed zijn op de praktijk. Dit is voor alle betrokkenen (onderwijs, student en bedrijfsleven) onbevredigend. Mede hierom zijn veel opleidingen op dit moment op zoek naar eindwerkstukken die zinvoller zijn voor de beroepspraktijk en voor de studenten zelf. Een pilotonderzoek door Van der Zouwen et al. (2016) laat zien dat een betere samenwerking met praktijkpartners en andere

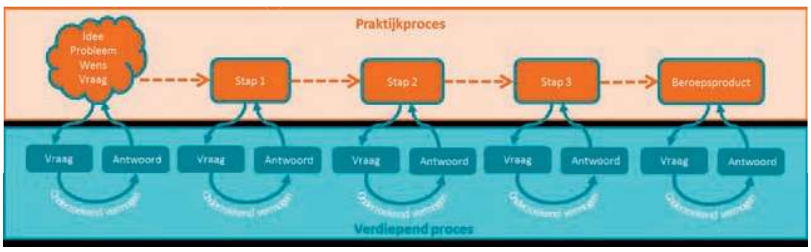
> **Daarom zoeken opleidingen naar eindwerkstukken die zinvoller zijn voor alle betrokkenen**

Daarbij is het niet de bedoeling studenten op te leiden tot onderzoekers, maar tot professionals

belanghebbenden kan leiden tot afstudeerwerk dat van grotere betekenis is voor de praktijk. De vraag blijft dan wel wanneer het niveau van het afstudeerwerk voldoende is om te kunnen leiden tot een bachelordiploma.

Onderzoekend vermogen

De afgelopen tien jaar is er binnen het hbo veel aandacht gegaan naar het fenomeen 'onderzoekend vermogen'. De toenmalige HBO-raad vond in 2009 dat studenten moeten beschikken over onderzoekend vermogen om tegemoet te komen aan de eisen van het beroepenveld. Ons lectoraat definieerde onderzoekend vermogen in 2014 als het beschikken over een onderzoekende houding, het kunnen toepassen van onderzoek van anderen en het kunnen uitvoeren van onderzoeksactiviteiten in beroepssituaties (Andriessen, 2014).
Daarbij is het niet de bedoeling hbo-bachelorstudenten op te leiden tot onderzoekers, maar tot professionals, zoals fysiotherapeuten, journalisten, sociaal werkers en bedrijfskundigen, met het voor het betreffende beroep relevante onderzoekend vermogen. Dat onderzoekend vermogen staat daarbij in dienst van het beter uitvoeren van het betreffende beroep en van een hogere kwaliteit van de daarbij behorende beroepsproducten (Andriessen, 2014; Losse, 2016). Figuur 1 laat zien hoe het praktijkproces van een professional in een aantal stappen leidt tot een beroepsproduct en hoe dit samengaat met een verdiepend proces op basis van onderzoekend vermogen.

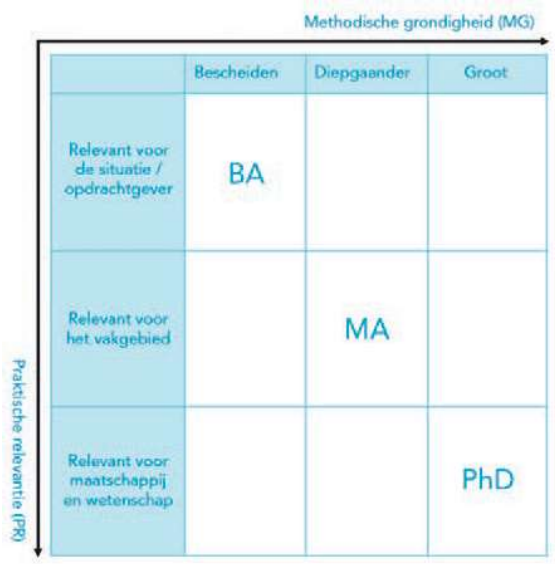
Figuur 1 *De relatie tussen praktijkproces en verdiepend proces, Losse, 2016*

Het praktijkproces van bijvoorbeeld een bedrijfskundige begint doorgaans met een managementvraagstuk en bestaat uit de volgende stappen: probleemverkenning, diagnose, ontwerp van een oplossing, implementatie en evaluatie (Leen & Mertens, 2015). Elke stap in dit proces kun je zien als een tussenproduct; uiteindelijk resulteren deze stappen in een beroepsproduct, zoals een adviesrapport of een geslaagde implementatie. Aan elk tussenproduct ligt een vraag ten grondslag: wat is het probleem, wat zijn de oorzaken van het probleem, welke oplossing is het effectiefst, hoe implementeren we de oplossing, hoe effectief was de oplossing? Bij elk van deze tussenproducten is onderzoekend vermogen (verdiepend proces) nodig, omdat het complexe situaties betreft waarbij antwoorden niet eenduidig of überhaupt niet voorhanden zijn.

Hoe bepaal je het niveau?

De vraag is nu wanneer een beroepsproduct zoals een afstudeerwerk van voldoende niveau is voor een bachelordiploma. In het *Protocol Verbeteren en Verantwoorden van Afstuderen in het hbo 2.0* stellen Andriessen, Sluijsmans, Snel & Jacobs (2017) dat een opleiding allereerst in samenspraak met de beroepspraktijk een duidelijke visie moet ontwikkelen op de beroepsbekwame student en op de rol daarbij van het onderzoekend vermogen. Vervolgens dient ze te bepalen met welke beroepsproducten ze de beroepsbekwaamheid kan beoordelen. Dit tezamen vormt de prestatie die de student moet leveren en die de opleiding aan de hand van een bijpassend beoordelingsmodel moet toetsen.

In 2014 schreven wij dat het niveau van onderzoekend vermogen het resultaat is van het samenspel tussen 'praktische relevantie' en 'methodische grondigheid', zoals te zien in Figuur 2.

Figuur 2 *Een meetlat voor onderzoekend vermogen, Andriessen 2014*

Hogeronderwijs

Een te hoge grondigheid kan leiden tot zeer algemene adviezen, waaraan een opdrachtgever zoveel heeft

Destijds was ons inzicht dat de relevantie van afstudeerwerk op bachelorniveau beperkt mag zijn tot de lokale situatie van een bedrijf; dat wil zeggen dat de resultaten van het afstudeerwerk bruikbaar moeten zijn in de praktijkcontext waar de student de opdracht heeft uitgevoerd. Dit is een werkbaar onderscheid voor de reikwijdte van de uitkomsten, maar gaat eigenlijk over het kunnen veralgemeniseren van (onderzoeks)resultaten. En dat is veeleer onderdeel van methodische grondigheid.
Wel gaven we in 2014 nog een andere invulling aan praktische relevantie, namelijk de mate van impact van de resultaten. Dit gaat erover hoe goed resultaten aansluiten bij de praktijk en in hoeverre het betreffende bedrijf ze daadwerkelijk gebruikt. Wij deden hierbij geen uitspraak over het niveau. Is het voor een bachelorstudent afdoende om bijvoorbeeld een analyse of adviesrapport af te leveren, of moet hij daadwerkelijk iets veranderen in de praktijk? Het hierboven genoemde *Protocol Afstuderen* stelt dat een opleiding dit in samenspraak met haar werkveld moet bepalen. Uit het eerder genoemde onderzoek binnen de Hogeschool Utrecht (Munneke et al., 2018) blijkt evenwel dat opleidingen input vanuit het werkveld nauwelijks meenemen bij het bepalen van kwaliteitseisen en beoordelingscriteria. Het blijft dus de vraag welke vorm en mate van praktische relevantie benodigd is voor hbo-bacheloropleidingen.

Wat betreft methodische grondigheid stelden we in 2014 het begrip 'bescheiden' voor als niveauaanduiding, zonder dit te vertalen naar werkbare kwaliteitseisen. In 2016 vulden we dit aan door te stellen dat je moet kijken welke onderzoeksmethoden en kwaliteitseisen gebruikelijk zijn voor de betreffende beroepspraktijk (Andriessen, 2016). Helaas is dit niet altijd duidelijk of uitvoerbaar, zoals blijkt in bijvoorbeeld de bedrijfskundige beroepspraktijk, die volgens Barends (2015) niet eenduidig, uniform dan wel *evidence-based* genoeg is. Ook de literatuur over onderzoeksmethodologie biedt geen uitkomst, omdat deze doorgaans uitgaat van academische normen als standaard.

De dimensies 'praktische relevantie' en 'methodische grondigheid' als niveauaanduiding van onderzoekend vermogen hebben voor hbo-bachelorniveau dus nog nadere uitwerking nodig. Bovendien zijn relevantie en grondigheid (zie Figuur 2) geen losstaande grootheden, maar twee dimensies die elkaar beïnvloeden en met elkaar op gespannen voet kunnen staan.
Het is nog niet duidelijk hoe die spanning zich precies manifesteert in de beroepspraktijk van hbo-bachelorstudenten. Ze treedt bijvoorbeeld op wanneer een praktijkvraagstuk vanwege de urgentie ervan om een snelle oplossing vraagt en de onderbouwing daardoor niet al te grondig kan zijn. Een te hoge grondigheid van het onderliggende onderzoek kan daarentegen leiden tot zeer algemene adviezen, waaraan een opdrachtgever in praktische zin niet zoveel heeft.
De spanning tussen de twee dimensies is een extra uitdaging waarmee hbo-bachelorstudenten moeten leren omgaan, omdat zij altijd in een complexe beroepssituatie zullen functioneren.

Idealiter kijken opleiding en praktijk op dezelfde wijze naar de kwaliteit van het afstudeerwerk en de bijbehorende eisen. Maar zoals eerder gesteld nemen opleidingen de input vanuit de beroepspraktijk niet altijd in aanmerking, waardoor het niet altijd duidelijk is hoe die hiertegen aankijkt. Opleidingen zouden daarom nauwer moeten samenwerken met het werkveld, wat ook blijkt uit de visiestukken van de Vereniging Hogescholen (HBO-raad, 2009; Vereniging Hogescholen, 2015). Die spreken van een gelijkwaardige relatie tussen opleiding en praktijk, waarin het onderwijs door middel van cocreatie tot stand komt. De beroepspraktijk zou op die manier als gelijkwaardige partner input kunnen bieden voor wat zij ziet als een relevant en voldoende grondig afstudeerwerk.

Casus bedrijfskunde

Om deze kwestie verder te verkennen hebben wij kwalitatief onderzoek gedaan binnen een hbo-bacheloropleiding bedrijfskunde, waarbij het begrip 'bruikbaarheid' (Leeuw, 2005) centraal stond. Een bedrijfsadvies is bruikbaar wanneer dit aansluit op de managementproblematiek (relevantie) en wetenschappelijk deugdelijk is (grondigheid). Het voordeel van het begrip 'bruikbaarheid' is dat relevantie en grondigheid daarbij onlosmakelijk met elkaar verbonden zijn en dus beide goed (genoeg) moeten zijn. Daarnaast is het een begrip dat voor zowel docenten als opdrachtgevers van afstudeerwerken begrijpelijk en toepasbaar is.
De onderzoekers interviewden een vijftal opdrachtgevers en een vijftal docenten over de vraag welke mate van bruikbaarheid nodig is voor afstudeerwerken. De opdrachtgevers waren ondernemer, directeur-eigenaar of als hogere manager werkzaam in de sectoren bouw, ICT, uitzendbureaus en reclame; de docenten varieerden in leeftijd, achtergrond en onderwijservaring. Bij de docenten kwamen in het vraaggesprek de rol van de student en de verwachte

Hogeronderwijs

Een advies op papier is waardevol, maar idealiter heeft de student concrete verbeteringen doorgevoerd

beroepsproducten ter sprake. De onderzoekers legden hun vervolgens een aantal scenario's met typische management-vraagstukken voor en vroegen wanneer een advies daarover bruikbaar zou zijn. Aan de opdrachtgevers vroegen ze bovendien waaraan een dergelijk advies zou moeten voldoen, voordat zij hierin zouden durven investeren. Bij beide groepen vroegen de onderzoekers door op de begrippen relevantie en grondigheid, op de samenhang tussen die twee en op de afwegingen die docenten en opdrachtgevers daarbij moeten maken.

> *'Als het aanbevelingen zijn die tegen mijn gevoel indruisen, zou het wel handig zijn als een en ander aangetoond is' (opdrachtgever)*

Het blijkt voor zowel opdrachtgevers als docenten niet goed mogelijk een specifiek niveau te bepalen voor wat betreft methodische grondigheid; het lukt hen niet het begrip 'bescheiden' uit ons model (Andriessen, 2014) om te zetten in werkbare kwaliteitscriteria. Grondigheid draait voor beide partijen om het goed kunnen onderbouwen van adviezen. Belangrijk hierbij is de zogeheten *chain of reasoning*. Die houdt in dat stappen logisch opeenvolgend en herleidbaar zijn, maar gaat ook over de mate waarin theorie is gebruikt in het advies en de mate waarin er sprake is van een zekere bewijskracht.
De focus op het onderbouwen van adviezen sluit aan bij onze eerdere opvatting (Andriessen, 2014) dat onderzoekend vermogen in dienst staat van het verbeteren van de kwaliteit van het beroepsproduct. Een opvallend verschil tussen docenten en opdrachtgevers is dat docenten het niveau van grondigheid zien als een vaste maatstaf, terwijl opdrachtgevers het beschouwen als iets dat per situatie kan verschillen.

> *'Leuk, zo'n advies, maar dat maakt mij als ondernemer nog niet beter. Er moet daarna wel wat gebeuren' (opdrachtgever)*

Zowel opdrachtgevers als docenten beamen het belang van de praktische relevantie van het afstudeerwerk; vooral de opdrachtgevers benadrukken dit. Het gaat bij deze relevantie vooral over de mate van impact die het handelen van de student zou kunnen of moeten hebben in een praktijksituatie. Een advies op papier is waardevol, maar idealiter heeft de student concrete verbeteringen doorgevoerd. Ook hier tekent men aan dat dit per situatie kan verschillen, omdat het afhangt van de complexiteit van de opdracht en de context. Beide partijen zien het uitvoeren van kleine pilots als een haalbare en gewenste vorm van impact binnen een afstudeertraject.

> *'Als iets in één keer goed moet zijn, is het veel relevanter dat die grondigheid goed is' (opdrachtgever)*

Contextfactor: type opdracht				
Persoonlijkheid opdrachtgever ↔ Persoonlijkheid student				
Wegingsfactoren				
Belang	**Tijd**	**Financieel**	**Intern**	**Marktomgeving**
Urgentie Belangrijkheid	Frequentie Omkeerbaarheid Incidenteel/ structureel Tijdslijnen helder hebben	Kosten/baten Return on investment Financiële risico's (impact)	Bedrijfscultuur Dynamiek Acceptatie Invoerbaarheid Organisatorische & strategische impact (personeelsbeleid, maatschappelijk verantwoord ondernemen, juridisch) Toegevoegde waarde voor andere afdelingen	Impact klantzijde Marketing/imago Veranderlijkheid branche

Tabel 1 *Overzicht wegingsfactoren*

Hogeronderwijs

De bruikbaarheid van een afstudeerwerk blijkt ook volgens opdrachtgevers en docenten een samenspel te zijn tussen praktische relevantie en methodische grondigheid. Ook zij erkennen dat relevantie en grondigheid met elkaar op gespannen voet kunnen staan. Hoe hoog de lat qua bruikbaarheid moet liggen, resulteert uit het samenspel tussen relevantie en grondigheid. Dit is een dynamisch proces waarbij je continu afwegingen moet maken, mede ingegeven door wat de beroepssituatie op dat moment vraagt. Opdrachtgevers zeggen dat zij bij het nemen van dergelijke besluiten afgaan op hun 'business-sensitiviteit', oftewel hun ondernemersgevoel, wat inhoudt dat ze een aantal specifieke factoren afwegen. Tabel 1 laat zien welke wegingsfactoren uit het onderzoek daarbij naar voren komen.

Relatie met opdrachtgever

Het hiervoor beschreven proces van het afwegen van factoren is dynamisch; opdrachtgevers vinden dan ook dat studenten voortdurend tot afstemming moeten komen met relevante belanghebbenden en midden in de organisatie moeten staan. Dit bepaalt, samen met de persoonlijkheid en de houding van de student, de relatie met de opdrachtgever. Die relatie zien opdrachtgevers als essentieel, omdat de kwaliteit ervan bepalend is voor hun vertrouwen in het advies. Hierin zien we de binnen de advieswereld bekende wet van Maier terug: E = K x A x M (Nathans, 1991). Die luidt dat de *effectiviteit* van een advies het resultaat is van de *kwaliteit* ervan, vermenigvuldigd met de *acceptatie* van het advies, vermenigvuldigd met het *management* van de uitvoering ervan.
Opvallend is dat docenten het belang van de relatie niet benoemen en de prestatie van de student hiervan los lijken te zien. Als een opdrachtgever een advies niet accepteert, is het volgens de wet van Maier niet relevant, waardoor je acceptatie kunt zien als een aspect van praktische relevantie, en daarmee als essentieel voor de bruikbaarheid. Dit haakt aan op het onderscheid tussen de onderzoeks- en praktijkrol (Andriessen, 2014). Voor de onderzoeksrol is het belangrijk om objectief en onafhankelijk te zijn, terwijl je vanuit de praktijkrol juist overtuigend en afhankelijk wilt zijn, om zo te kunnen adviseren en interveniëren. Een hbo-bachelorstudent moet dus kunnen schakelen tussen beide rollen, mede op basis van wat de situatie vraagt.

Het lijkt ons waarschijnlijk dat een dergelijk vermogen binnen elk opleidingsdomein van belang is

De juiste afwegingen

De eerdergenoemde studie binnen de Hogeschool Utrecht (Munneke et al., 2018) onderzocht opleidingen uit alle beroepsdomeinen; de uitkomsten vertonen een aantal overeenkomsten met de casus bedrijfskunde. Ten eerste werkt een overgrote meerderheid van de onderzochte opleidingen bij het afstuderen samen met externe opdrachtgevers. De kwaliteit van de relatie met de opdrachtgever zoals hiervoor beschreven lijkt daarom relevant voor alle opleidingsdomeinen. Daarnaast blijkt dat vrijwel alle opleidingen moeite hebben met het definiëren van een ondergrens qua methodische grondigheid én op zoek zijn naar afstudeerproducten die beter aansluiten bij hun beroepspraktijk. Het situationeel kunnen bepalen van de benodigde methodische grondigheid en praktische relevantie lijkt daarom ook toepasbaar binnen andere opleidingsdomeinen. Binnen de ICT is bijvoorbeeld vergelijkbaar onderzoek gedaan naar de pragmatische onderzoekstactieken van beginnende professionals (Greve, Van Turnhout & Munneke, 2018). Dergelijke tactieken zijn gericht op het vinden van antwoorden die goed genoeg zijn voor het werk van dat moment en optimaal passen binnen de beschikbare tijd en middelen. Net als bij business-sensitiviteit gaat het er hier om per situatie de juiste afwegingen te kunnen maken binnen een complexe en dynamische beroepscontext. Het lijkt ons daarom waarschijnlijk dat binnen elk opleidingsdomein een dergelijk vermogen van belang is.

Niet bescheiden maar deugdelijk

De belangrijkste boodschap uit ons onderzoek is dat een hbo-bachelorstudent, afhankelijk van de situatie en in samenspraak met belanghebbenden, bepaalt welke mate van praktische relevantie gewenst en haalbaar is en een hierbij passende vorm van methodische grondigheid kiest. Onze indeling in niveaus van grondigheid (Andriessen, 2014), waarbij we voor het bachelorniveau de niveauaanduiding 'bescheiden' kozen, lijkt dan ook niet juist. Grondigheid dien je namelijk niet los van relevantie te beoordelen, want dan loop je het risico uit te komen op een afgezwakte vorm van de grondigheidseisen die gebruikelijk zijn bij academisch onderzoek. Daarmee impliceert 'bescheiden' dat hbo-bachelorstudenten een inferieure vorm van onderzoek doen. Ons voortschrijdend inzicht op basis van dit onderzoek is dat de voor bachelorstudenten vereiste grondigheid van het afstudeerwerk verre van bescheiden moet zijn, maar juist zeer deugdelijk: goed afgestemd op de praktijksituatie. Dit is passend voor een beroepsopleiding, maar vereist wel van studenten dat zij kunnen inschatten wat een

Hogeronderwijs

Dit vraagt mogelijk een groter begrip van onderzoeksmethodologie dan tot nu toe het geval is

goede balans is tussen grondigheid en relevantie voor de bruikbaarheid van hun afstudeerwerk.

Dit vraagt mogelijk een groter begrip van onderzoeksmethodologie dan tot nu toe het geval is. In plaats van simpelweg een norm te volgen van bijvoorbeeld een steekproefgrootte, moet de student een inhoudelijke afweging kunnen maken, terwijl hij acteert in een complexe omgeving. Volgens de Dublin-descriptor 'oordeelsvorming' past dit overigens wel bij het bachelorniveau (Bologna Working Group, 2005). Deze descriptor stelt namelijk dat een bachelorstudent in staat moet zijn een gewogen oordeel te geven, gebaseerd op relevante verzamelde gegevens en maatschappelijke, wetenschappelijke of ethische aspecten.

Aanbevelingen

Uit de casus bedrijfskunde en het onderzoek binnen de Hogeschool Utrecht (Munneke et al., 2018) blijkt dat veel opleidingen nog worstelen met de spanning tussen praktische relevantie en methodische grondigheid bij afstudeerwerken. Hierboven hebben we geschetst hoe ze daarmee kunnen omgaan. Op basis daarvan betogen wij dat het hbo een fundamenteel andere kijk behoeft op het beoordelen van afstudeerwerk op bachelorniveau.

Om daaraan invulling te geven doen wij hierbij een aantal aanbevelingen voor bacheloropleidingen in het hbo.

- Formuleer een duidelijke visie op de beroepsbekwaamheid van de beginnende professional en de functie van het onderzoekend vermogen daarbij (zie het eerdergenoemde *Protocol Afstuderen*).
- Zorg ervoor dat naast onderzoeksvaardigheden ook andere professionele competenties, zoals samenwerken en projectmanagement, deel uitmaken van het afstudeertraject.
- En zorg er tot slot voor dat het voorliggende curriculum hierop is afgestemd, zodat studenten alvast training krijgen in het schakelen tussen de praktijk en de onderzoeksrol in authentieke beroepssituaties. Zo leren ze gaandeweg passende afwegingen te maken tussen grondigheid en relevantie, en kunnen ze de bruikbaarheid van hun werk vergroten.

Om het bovenstaande te kunnen verwezenlijken, dient een opleiding in kaart te brengen welke soort afwegingen een beginnend beroepsbeoefenaar maakt in typische beroepssituaties. De contextfactoren die hieruit komen, fungeren dan als brug tussen relevantie en grondigheid.

Pieter Schilder
is onderzoeker bij het lectoraat Methodologie van praktijkgericht onderzoek en docent bedrijfskunde aan de Hogeschool Utrecht
Lisette Munneke
is senior onderzoeker bij het lectoraat Methodologie van praktijkgericht onderzoek aan de Hogeschool Utrecht
Daan Andriessen
is lector Methodologie van praktijkgericht onderzoek aan de Hogeschool Utrecht

Om opleidingen te ondersteunen is een canvas gemaakt dat is op te vragen bij de eerste auteur: pieter.schilder@hu.nl

Literatuur

Andriessen, D. (2014). *Praktisch relevant én methodisch grondig? Dimensies van onderzoek in het hbo*. Geraadpleegd op www.onderzoek.hu.nl/~/media/LLL/Docs/Openbare lessen/Openbare Les Daan Andriessen.pdf.

Andriessen, D. (2016). 'Drie misverstanden over onderzoek in het hbo'. *HO Management* nr. 5. Geraadpleegd op www.onderzoekscoach.nl/wp-content/uploads/2016/11/Andriessen-2016-Drie-misverstanden-over-onderzoek-in-het-hbo-weggenomen.pdf.

Andriessen, D., Sluijsmans, D., Snel, M. & Jacobs, A. (2017). *Protocol Verbeteren en Verantwoorden van Afstuderen in het hbo 2.0*. Geraadpleegd op score.hva.nl/Bronnen/Protocol Verbeteren en Verantwoorden van Afstuderen hbo.pdf.

Barends, E.G.R. (2015). *In Search of Evidence: Empirical findings and professional perspectives on evidence-based management*. Vrije Universiteit Amsterdam.

Bologna Working Group. (2005). *A Framework for Qualifications of the European Higher Education Area. Bologna Working Group Report on Qualifications Frameworks*. Geraadpleegd op www.vtu.dk.

Greve, D., Turnhout, K. van & Munneke, L. (2018). *Pragmatic Research Tactics for Starting IT Engineers*. Geraadpleegd op www.onderzoek.hu.nl/publicaties/sharekitDetail?id=urn%3Anbn%3Anl%3Ahs%3A23-5fcffa51-592c-4714-9186-1734b75387c7.

HBO-raad. (2009). *Kwaliteit als opdracht*. Den Haag.

Leen, J. & Mertens, J. (2015). *Praktijkgericht onderzoek in bedrijf*. Bussum: Coutinho.

Leeuw, A.C.J.L. de. (2005). *Bedrijfskundige methodologie: Management van onderzoek*. Assen: Van Gorcum.

Losse, M. (2016). De relevantie van onderzoekend vermogen: Waarom 'beroepsproducten' de sleutel zijn. *Tijdschrift voor hoger onderwijs & management* (1), 57-62.

Munneke, L., Schilder, P. & Andriessen, D. (2018). *Onderzoekend vermogen in de opleidingen van Hogeschool Utrecht*.

Nathans, H. (1991). *Adviseren als tweede beroep*. Geraadpleegd op www.hannahnathans.nl.

NOS, 'Wat gebeurt er eigenlijk met dat afstudeeronderzoek?' Geraadpleegd op 8 maart 2018 op nos.nl/op3/artikel/2116089-wat-gebeurt-er-eigenlijk-met-dat-afstudeeronderzoek.html

Onderwijsraad (2010). *Een diploma van waarde*. Den Haag.

Sahadat, I. (2010). 'Slechte scriptie, toch je bul'. *De Volkskrant*, 10 juli.

Vereniging Hogescholen (2015). *#hbo2025: Wendbaar & weerbaar*. Den Haag

Zouwen, T. van der, Ermers, B., Hattum, S. van, Lunenborg, J., Overdijk, K. van & Stubbe, W. (2016). *Wat heb je aan afstudeeronderzoeken? Verslag van pilot onderzoek duurzame effecten van afstudeeronderzoeken bij de opleidingen Bedrijfseconomie, Human Resource Management en Technische Bedrijfskunde*. Geraadpleegd op hbo-kennisbank.nl/details/sharekit_av:oai:surfsharekit.nl:2558111b-ec08-46d0-98c3-d4b015555eca

Hogeronderwijs